

kdo« – galerija tako rekoč vseh pomembnih Mariborčanov 19. in 20. stoletja, saj se je le redkokdo izognil šolanju na gimnaziji. Zaradi zajetnega obsega in množice sodelavcev je mogoče oprostiti peščico tipkarskih napak. Zbornik je zato mogoče razglasiti za ponosen pomnik zgodovinskega pomena klasične gimnazije v mestu ob Dravi.

Ivan Smiljanić

Mateja Čoh Kladnik in Jelka Piškurić, Kazen naj obsojenca prevzgoji. Kazenske ustanove v Ljubljani in okolici, 1945–1954.

Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2024, 326 str.

Znanstvena monografija avtoric Mateje Čoh Kladnik in Jelke Piškurić je izvorni prikaz izgrajevanja kazenskih ustanov v Ljubljani in okolici po koncu druge svetovne vojne, ko je okupatorsko nasilje nadomestilo komunistično nasilje proti vsem nasprotnikom.

Že platnica knjige nam vzbudi občutek tesnobe nad dejstvom, da konec vojne ni pomenil tudi konec zaporov, mučenj, zasliševanj v podzemnih zaporih in drugih temnih prostorih, pozabljenih od sveta, vse z namenom prevzgoje v »človeka novega kova«, kot lahko preberemo že na samem začetku monografije. Glavni namen kazni je bila torej prevzgoja obsojenca v duhu predanosti domovini in v pravem odnosu do družbe, države in dela.

Notranjost platnice nas sooči z dejstvom, da so se po, danes prijetnih lokacijah za sprehode po Ljubljani, nahajale v obravnavanem obdobju tajne lokacije, Centralni zapor Ozne/Udbe, Kazensko popoljševalni zavod/Kazensko popoljševalni dom, taborišča in delovišča. Spomin nanje je s časom zbledel, ali pa sploh ni bil v zavesti ljudi. Pričujoča monografija nas vedno znova spominja, naj se ta del slovenske zgodovine s spoštovanjem zasidra v zavest ljudi.

Monografija temelji na arhivskem gradivu, pri čemer avtorici izpostavljata poročila kazenskega zavoda v Ljubljani v gradivu organov za izvrševanje kazenskih sankcij, poročila državne varnosti in gradivo uprave za organizacijo in kadre, dokumente o zgodovini organov za notranje zadeve, ki se nanašajo na delovanje državne varnosti ter gradivo Republiškega sekretariata za notranje zadeve (RSNZ), ki se hrani v mikrofilmih (serija III). Na podlagi spominske literature in pričevanj avtorici prikazeta bivanjske razmere v kazenskih ustanovah, na deloviščih in ravnanje z obsojenci. Avtorji

spominskih zapisov so predvsem izobraženci (npr. Angela Vode, Ljubo Sirc), ostali so zapustili le nekaj spominskih zapisov in pričevanj.

Pred podrobnim prikazom kazenskih ustanov v Sloveniji, monografija prikaže nastanek in organizacijo organov za notranje zadeve na slovenskem ozemlju, katerega začetek sega v čas druge svetovne vojne. Zvezno ministrstvo za notranje zadeve si je po koncu vojne prizadevalo, da bi od vojaških oblasti in Ozne prevzelo v upravljanje vsa taborišča in zapore. Ministrstvo za notranje zadeve LRS je upravo nad posameznimi kazenskimi zavodi in taborišči prevzelo v začetku septembra 1945. To so bili: jetnišnici v Ljubljani in Novem mestu, kaznilnica v Mariboru, taborišča v Bresternici, na Studencih, Teharjah in v Kočevju ter sodni zapor v Mariboru. V tistem obdobju je bilo v omenjenih zavodih priprtih 2918 oseb. Bivanjske razmere so bile izredno slabe. Vzdrževanje kazenskih zavodov v prvih letih po vojni je bil velik problem, zaradi splošnega pomanjkanja. V ta namen je bil sicer oblikovan poseben sklad, ki ga je upravljalo ministrstvo za notranje zadeve.

V poročilu o delu ministrstva za notranje zadeve za obdobja od 12. maja do 15. oktobra 1945 je bilo med drugim poudarjeno, da se nad obsojencem pri »prevzgoji« ne sme izvajati fizičnega nasilja niti poniževati njegovo dostojanstvo. Že v nadaljevanju monografija prikaže, da se to določilo v praksi ni izvajalo. Poleg slabe oskrbe je za prvo povojno desetletje značilno samovoljno ravnanje pazniškega osebja z obsojenci. Član politbiroja CKKPJ in načelnik zvezne Uprave državne varnosti (Udba) Aleksandar Ranković je sicer v svojem referatu z naslovom Za nadaljnjo krepitev pravosodja in zakonitosti označil razmere v zaporih in ravnanje z zaprtimi kot »humane«.

V kazenskih ustanovah, to je kazensko poboljševalnih zavodih/domovih in na njihovih posestvih, v taboriščih in na deloviščih, v okrožnih in okrajnih zaporih, so obsojeni prestajali kazni prisilnega, poboljševalnega in družbeno koristnega dela. Omenjene kazni so do začetka 50. let izrekli vojaška in civilna sodišča ter upravni organi. V začetku 50. let je pričel veljati Kazenski zakonik. Kazenske predpise monografija predstavi v poglavju Predpisi o izrekanju in izvrševanju kazni.

Poglavje Zapor v državne varnosti v Ljubljani je po moji oceni najbolj pretresljiv del monografije, ki posega v podzemlje Centralnih zaporov Ozne. Centralni zapor v Ljubljani so bili preiskovalni zapor v tiste, ki so bili osumljeni političnih kaznivih dejanj. Ena od poglavitnih nalog državne varnosti je bila spremljanje političnih nasprotnikov, njeno delo pa je potekalo v tajnosti. Skupna točka med javno varnostjo, ki jo je predstavljala milica, in državno varnostjo oz. Ozno/Udbo pa je bilo vodstvo kriminalistično-obveščevalne službe. V centralnih zaporih naj bi poleg preiskovalnih obstajali tudi tajni zapor. V njih naj bi bili do usmrtnice zaprti tudi nekateri na smrt obsojeni na dachauskih procesih.

Vodstvo Ozne za Slovenijo se je po prihodu v Ljubljano 10. maja 1945 naselilo v stavbo, v kateri je imela pred vojno svoje prostore banka Slavija, med vojno pa je bil v njej sedež Gestapa. Z Ozno se je v Slavijo vselila tudi sovjetska misija, ki naj bi svetovala takratnemu načelniku Ozne za Slovenijo Ivanu Mačku. Zapor v Ljubljani so bili konspirativni, dostop do njih je bil omejen.

Eden takšnih zaporov je bil v stavbi na Poljanskem nasipu v Ljubljani, ki je doživela več transformacij, in sicer od psihiatrične bolnišnice do okupatorskih zaporov in končno zapora Ozne.

V poglavju so pretresljive izpovedi preživelih, opisi mučenj, zaslišanj, ki se niso v ničemer razlikovala od nacističnih in stalinističnih metod izvabljanja »priznanj«.

Ob sprehodu po današnji Miklošičevi si težko predstavljamo, da je nekoč za sodno palačo stal zapor, ki so ga porušili v začetku 60. let. Rušenje nazorno prikazuje fotografija v monografiji, ki je tudi sicer bogata s fotografskim materialom. Stavba sodnega zapora je služila svojemu namenu že pred in med vojno. S sodno palačo je bil povezan z notranjim prehodom. V tlorisu je imel obliko križa, kar ponazarja tudi skica, ki je priložena v monografiji.

Razmere v zaporu na Miklošičevi v obdobju neposredno po koncu vojne so slabše dokumentirane. Avtoricama so kot vir služila letna poročila zavoda, predvsem pa ohranjeni zapisi obsojencev, spominska literatura, pričevanja in deloma gradivo RSNZ. Iz vsega omenjenega je moč razbrati, da so bile razmere težke. O zgodnjih razmerah v zavodu pričajo spomini Jelke in Kriste Mrak, ki so ju zajeli na vlaku z ranjenimi domobranci.

Razmere v sodnem zaporu podrobno opisujejo tudi drugi. Nekatere so pripeljali pred sodnim procesom iz centralnih zaporov na Poljanskem nasipu. Ko je bil preiskovalni postopek zaključen, so namreč preiskovance praviloma premestili. Obtožnice so prejeli tik pred sojenjem. Tako se je zgodilo tudi z obsojenimi na Nagodetovem procesu.

Fizično delo obsojencev ni bilo namenjeno le prevzgoji, ampak je bil pomemben dejavnik tudi gospodarski učinek. Tako so obsojenci iz KPD Ljubljana sprva delali v obrtnih delavnicah znotraj zavoda, ki so jih leta 1947 preoblikovali v posebno državno podjetje, in na kmetijskem posestvu, ki ga je prav tako upravljal zavod. Kmalu so pričeli obsojence razporejati tudi po zunanjih deloviščih. Podrobnejši vpogled v to problematiko nudi monografija v poglavju Delovišča in taborišča. Današnje Savsko naselje je npr. rezultat dela obsojencev, ki so delali v taborišču Žale. Povečini so bili duhovniki. Kot je zapisal v spomilih duhovnik Jožko Kragelj: »Pionirji tega naselja smo bili duhovniki.«

Dunja Dobaja